

POLIČ Marko

VANDALIZAM¹

Pojava besmislenog pustošenja i uništavanja, naročito kulturnih vrijednosti, ima dugu historiju. Počelo je sa istočnogermanskim Vandalima, koji su, mada je po njima postao poznat, godine 455. opustošili grad Rim. To je bio prvi značajan primjer, koji se opravdano ili ne provlačio kroz historiju i došao do francuskog svećenika i kasnije opata Henrija Gregoria (1750-1831), koji je 1794. godine skovao izraz **vandalizam** (franc. *vandalisme*). Čovjek, strastveni republikanac, zaslužan za otvaranje škola, biblioteka i naučnih ustanova u tadašnjoj Francuskoj, je mislio, da su za uništavanje umjetničkih djela tokom revolucije krivi njeni neprijatelji, pa je s toga njihovo ponašanje poredio sa divljaštvom Vandala. Iako je riječ vandalizam u početku korištena kao nešto pogrdno, ostala je poznata u naučnim krugovima sve do danas. Ne treba se bojati da će ova riječ nestati, jer o pojavi koja je nazvana ovom riječju još uvijek ne možemo govoriti u prošlom vremenu. Takve pojave se nisu završile niti sa Vandalima, niti sa neprijateljima francuske revolucije. One su danas čak i češće. Uništavanje spomenika i nadgrobnih spomenika, razbijanje stakala i uličnih svjetiljki, pisanje po zidovima itd., su postali naša svakodnevica, ali svakako ne djela sa kojima se društvo pomirilo. Ove pojave pored neposrednih posljedica za okolinu, dovode do smetnji u društvenim odnosima, do bezbrižnosti, straha i raspada, kako kaže Roos (1982). Vandalizam je u mnogim državama postao zlo kako gradskog tako i seoskog života. Kod nas je ovaj problem veoma aktuelan, mada nije na nivou kakav je npr. u SAD i nekim evropskim državama. Moramo biti svjesni, da su službeni podaci o ovakvim djelima samo vrh ledenog brijega, a da stvarno stanje tek možemo pretpostavljati. No to nije predmet

¹ Priredio i preveo dr. sc. Mujo Hasković, docent na Fakultetu kriminalističkih nauka u Sarajevu

ove rasprave. Pokušat ću dati opis same pojave u njenom različitom pojavnom obliku te moguće razloge i protivmjere.

Definicije i vrste vandalizma

Šta je to što usmjerava vandalizam i razlikuje ga od drugih oblika devijantnog ponašanja? Najbliže istini je, da je osnovna karakteristika vandalizma, usmjerenje ka oštećivanju ili uništavanju stvari, a ne nasilje nad ljudima. Svakako, da uništavanje stvari može biti zamjena za nasilje nad ljudima. Iza razbijenih stakala, potrganih ruža, oštećenih automobila itd., može se kriti osveta prema pojedincima, ustanovama ili općenito društvu itd. Ali, kao što kaže Van Vliet (1982), kod mnogih autora nema saglasnosti o tome, što je to vandalizam. Mnoge definicije su preširoke (npr. oštećivanje stvari) i zato nisu upotrebljive. Uži pristupi definiranja vandalizma su se pojavili u obliku pokušaja određivanja štete (materijalna i društvena šteta) ili pak na osnovu strukture vandalskog čina (Casserly i sar., 1980). Ovdje se više obraća pažnja na vrstu vandalizma, za razliku od drugih koji vandalizam vežu za određena područja (npr. školski vandalizam). Nećemo se ovdje upuštati u prikazivanje različitih službenih definicija zasnovanih na zakonima različitih država, ali bi se pridružili mišljenju pomenutog Vlieta, da su pravne definicije vandalizma ograničene jer se usmjeravaju na zakonom određenu pravnu normu vandalskog ponašanja, zanemarujući, kako uticaj društva, tako i predhodne psihološke okolnosti učinilaca nekog vandalskog čina. Mnoge definicije su preširoke. Obuhvataju pojave od pisanja po zidu (grafiti), do požara, oštećenja ili uništavanja tuđe imovine itd. Mislimo, da je najpravičniji pristup vandalizmu sa aspekta razumjevanja problema.

Stan Cohen (po Casserlyu i sar., 1980), dijele vandalska djela na osnovu značaja koji imaju za učinioca na slijedećih sedam grupa:

- **Vandalizam iz koristoljublja, profilerski vandalizam**, kada učinioci vandalskog čina oštećuju stvari da bi došli do novca ili drugih dobara;
- **Taktički vandalizam**, kada pojedinac vandalskim činom skreće pažnju na neki problem ili ga želi što prije riješiti (npr. oštećivanje restorana kao protest protiv slabe ishrane);
- **Ideološki vandalizam**, kada se čini neka šteta radi ideoloških nazora (npr. uništavanje javne imovine ili imovine pripadnika drugih naroda tokom međunacionalnih sukoba);
- **Revanšistički vandalizam**, kada se čini neko oštećenje radi osvete (npr. razbijanje prozora na školi radi slabih ocjena);
- **Vandalizam kao posljedica igre**, kada šteta nastaje kao posljedica igre (npr. rastaviti telefon na najpametniji način);
- **Grafiti**, šteta nastaje kada onaj, ko piše grafite, izražava samoga sebe ili poručuje nešto drugo (npr. razne ljubavne poruke);
- **Zlonamjerni vandalizam**, gdje počeci gnjeva, neprijateljstva i agresivnosti nisu tako vezane za metu kao kod revanšističkog vandalizma, ali su ipak usmjereni (na pojedine vrste vlasništva). Primjer ovog oblika vandalizma bi bio školski vandalizam kao posljedica frustracije radi škole.

U odnosu na štetu koji uzrokuje, razlikujemo četiri kategorije vandalizma (Casserly i sar., 1980), a vezano za visoke ili niske troškove ili štetu. Zeisel (1974) je u svojoj podjeli vandalizma spojio visinu štete i vrstu motiva, odnosno namjeru učinioca, što je prikazano u slijedećoj tabeli.

POSLJEDICA MOTIV	Trenutna šteta koja zahtijeva hitno snabdijevanje	Akumulirana šteta koja zahtijeva ponavljano snabdijevanje
Svjestan	Zlonamjerni vandalizam	Nenamjerno oštećivanje stvari
Nenamjieran	Pogrešno imenovani vandalizam	Šteta, prikrivena u održavanju

Zlonamjerni vandalizam je već objašnjen, pogrešno imenovani pretpostavlja štetu koja nastaje npr. pri igri (razbijen prozor pri igri nogometa), nezlonamjerno oštećivanje stvari se dijelom poklapa sa Cohenovim vandalizmom kao posljedicom igre (npr. djeca crtaju na zidu gol, koji trebaju za igru nogometa, ne iz zlobe, nego što smatraju da im to treba. Šteta prikrivena u održavanju se odnosi na povećane troškove održavanja, zbog nenamjerno nastalih šteta kod svakodnevne upotrebe nekih prostora (npr. djeca skraćuju put kroz parkovske površine, živu ogradu, što zahtijeva nove troškove radi obnavljanja).

Cohen (1982), postavlja pitanje, kako objasniti tzv. proces pripisivanja devijacije. Odgovor na pitanje, zašto je neko ponašanje devijantno, a drugo ne, nije jednostavan. Očito je, kako dalje kaže Cohen, da:

- Ne smatramo, da su sva kršenja normi devijantna, problematična i kriminalna;
- Ne pridajemo važnosti svim pravilima koja zabranjuju nezakonito uništavanje imovine;
- Ne imenujemo niti o njima raspravljamo, sve prekršaje kao prijestupe.

Devijantno i nedevidantno ponašanje predstavlja neke kontinuumne ponašanja ljudi, kada je kršenje pravila ponašanja prihvatljivo, institucionalizirano i »normalno« ili pak to nije.

Spomenuo sam već negativne strane ponašanja označenog kao »vandalizam«. Cohen takođe navodi pet uslova pod kojim slično ponašanje nije vandalizam:

- **Obrednost:** na nekim mjestima, u određenim prilikama, kod raznih praznovanja, oštećivanje stvari je dopustivo, nekako prihvatljivo i poželjno (npr. razbijanje čaša na svadbama, proslavama rođendana itd.).
- **Zaštita:** kao i u ranijem primjeru, kao da društvo daje pojedinim grupama slobodu da sudjeluju u vandalizmu (npr. studenti ili đaci na kraju školovanja). I ako se vandali tada kažnjavaju, kazne su blaže, nego za slična djela u drugim slučajevima. Ta zaštita je naročito izražena na nivou razreda.
- **Igra:** kada šteta nastaje kao posljedica igre, razumljivija je i rijetko se kažnjava. Izrazi, kao »igra«, »zabava«, »dogodovština« itd., služe za racionalizaciju i neutralizaciju negativnih obilježja.
- **Brisanje sa spiska vandalskog ponašanja:** manje štete i kvarovi se smatraju normalnim i očekivanim u nekim sredinama i organizacijama. Zbog njegovog očekivanja, takvo ponašanje ne smatramo devijantnim (npr. pisanje po zidovima klozeta, urezivanje imena po drveću itd.).
- **Ograđenost:** uništavanje imovine u određenim poluzatvorenim (škole, fabrike) ili totalno zatvorenim (zatvori, bolnice za duševno bolesne) ustanovama, ostaje nevidljivo za vanjski svijet, te je isto institucionalizirano ili ceremonijalno kažnjivo iza zidova tih ustanova.

Zato, misli Cohen, pitanje definiranja vandalizma je široko političko, mi bi rekli društveno pitanje. Mada ćemo se u nastavku kloniti rasprave u tom pravcu, spomenut ćemo još Readejevo (1982) mišljenje, da vandalizam uopće nije neka posebna vrsta devijantnog ponašanja, nego sporedni proizvod normalnog ponašanja, kada ono nije pod ozbiljnom društvenom kontrolom. Kasnije ćemo se još sresti sa njegovim stavovima.

Moramo se dodirnuti još jednog pitanja, nekih karakteristika koje se pridaju vandalskom ponašanju, kao besmislenost, narazumnost, čudljivost itd. Podaci govore, da nije sasvim tako. Već smo vidjeli, da vrste vandalizma dijelimo u odnosu na motivaciju pojedinaca, prirodu mete vandalskog čina itd. Odkud ta razlika između javnog mišljenja i stvarnosti? Već spomenuti Cohen u jednom od svojih ranijih radova (Cohen, 1971), objašnjava ovu pojavu, ističući, da ljudi percipiraju vandalizam kao, izopačenost puritanske etike. A ona pretpostavlja, da se sve radi zbog neke prepoznatljive koristi. Kako ta korist kod vandalizma nije prepoznatljiva (niko ništa ne dobiva), vandalizam se čini besmislenim. Jedini način da ga osmislimo je pretpostavka, da nema smisla. Možda je razlog u tome, da bi za društvo bilo neprihvatljivo priznavanje smisla vandalizmu, jr bi to možda zahtijevalo njegovo ozakonjenje. Kako kažu Fisher i Baron (1982), iz perspektive vandala, vandalizam je snažan odgovor na nepravedne odnose u društvu. Zato je često predmet napada javna imovina, kao simbol nepravednosti sistema. Uništavanje javne imovine je osveta, ali i poziv društvu da spozna svoju krivicu.

Neki javni oblici i karakteristike vandalizma

Vandalizam čine prije svega dječaci (11 do 15 godina starosti) i mlađi muškarci (do 25 godina starosti). Radi se o grupama koje su fizički više ili manje dozrele, ali su lično i socijalno nezrele. Mali je broj djevojaka među vandalima, relativno najviše kod pisanja po zidovima (grafiti). Ovi podaci svakako važe za otkrivene slučajeve. Većinu vandala nikada ne otkrijemo. U SAD, u oko 90% prijavljenih vandalskih djela, počinioci nikada ne budu otkriveni. Različite ankete među mladima (Mawby, 1982) su pokazale, da ih je više od 50% nekada učinilo neko vandalsko djelo. Vandalizam nije ni prostorno ni društveno ograničen. Vandali su prisutni na selu i u gradu, porijeklom su iz svih društvenih slojeva i različitih su nacija. Nisu pak sva područja jednako izložena vandalskom divljanju. Čini se, da su najizloženiji parkovi i dječija igrališta, javni saobraćaj, ustanove (studentski domovi, biblioteke, domovi

za prevaspitavanje, kulturni prostori, muzeji itd.), kuće za stanovanje (nova naselja i trgovački prostori u centru grada, visokospratnice itd.), te ulična oprema (sijalice, korpe za smeće, klupe, telefonske govornice, saobraćajni znaci itd.). Vandalizam se javlja prije svega u nezaštićenim područjima, iako možemo reći, pomanjkanje nadzora i vandalizam nisu u uzročnoj vezi. Iatina je, da su vandalizmu više izložena javna dobra, nego privatno vlasništvo.

De Gruchy i Hansford (1980) su u svom istraživanju vandalizma u Brisbaneu, odnosno njegovom trgovačkom centru ustanovili slijedeće:

- Četiri najčešća oblika vandalizma su bila: uklanjanje ili oštećenje stvari koje su tokom noći ostajale vani, razbijanje prozora, grafiti, te oštećivanje pričvršćenih znakova ili natpisa;
- Većina vandalskih djela je učinjena noću, na kraju sedmice, šteta nije bila velika, a 25% slučajeva je prijavljeno policiji;
- Oštećene su bile prije svega zgrade koje su se isticale u odnosu na okolinu, zgrade koje su imale velike staklene površine, a uz to su bile locirane blizu noćnih lokala za razonodu.

Zanimljivi su takođe rezultati istraživanja koje je proveo Webb (1982), o utjecaju različitih varijabli (količina i vrsta nadzora, različite mogućnosti bijega) na mogućnost vandalskog ponašanja i djelovanja. Istraživanje, odnosno varijable prikazujemo na slijedećem dijagramu.

→ visok

Varijabla A Nadzor zgrade

→ nizak

→ visok

Varijabla B Nadzor ulice

→ nizak

→ (x) ulica pregrađena sa zidom visokim tri metra
 Varijabla C Put bježanja → otvorena cesta
 → krivudava zadnja ulica

→ oštećenje telefonske kabine
 → oštećenje ulične svjetiljke
 Varijabla D Vrsta Vandalizma
 → oštećenje ograde
 → grafiti

Zadatak ispitanika (starosti 12 do 14 godina) je bio, da na osnovu predloženih varijabli ocjene, sa kakvom vjerovatnoćom bi učinili neki od četiri vrste vandalizma, u svakoj pojedinačnoj sredini. Odgovori su pokazali, da bi se uopće vandalizam pojavljivao u sredini bez nadzora, tamo odakle je lahko pobjeći. Grafiti su bili najizvjesniji oblik vandalizma, a oštećenje uličnih svjetiljki najmanje vjerovatno.

Van Dijk i sar. (1982) misle, da pojava vandalizma u odnosu na pojedina područja zavisi od tzv. činilaca privlačnosti i činilaca odgoja. Prvi se odnose na to, zašto je neko područje interesantno za vandale, a drugi na činioce, koji u nekoj sredini utiješću na pojavu vandalizma. Treba napomenuti, da vandali često žive u sredinama u kojima se dešava vandalizam.

Bacanje kamenica na automobile koji prolaze ulicom, razbijanje prozora, trganje telefonskih kablova i uništavanje telefonskih govornica u potpunosti, gaženje cvijetnjaka, razbijanje spomenika itd., uzrokuju veću ili manju materijalnu štetu, ali takav vandalizam proizvodi i druge posljedice. Među njima su, povrede nastale zbog pokvarenih sredstava za dječiju igru,

kašnjenje vatrogasaca na mjesto požara radi pokvarenih javnih telefonskih govornica, teškoće koje imaju stariji ljudi i invalidi, koji stanuju na višim spratovima, radi oštećenih liftova itd. Na kraju, spomenimo, osjećaj nesigurnosti kod stanovnika, nepovjerenje prema susjedima i jednu opću otuđenost.

Pogledajmo još neke primjere vandalizma u odnosu na specifičnost mjesta. Skoro svi istraživači navode škole kao tipičan primjer mjesta, koje je izloženo vandalskom ponašanju. Vandali u školama oštećuju prije svega klozete, vrata i zidove, namještaj, parkove, igrališta, udžbenike, opremu, prozore itd. Najčešći vandalski čin u školama, je razbijanje prozora. Vandalizam je češća pojava u školama u kojima ima više loših učenika (osvetnički vandalizam). Štete nastaju prije svega krajem sedmice, prije ili poslije nastave, tokom raspusta, u trenucima, kada je mala vjerovatnoće, da bi u blizini škole mogao biti neko drugi. Vandalski ispadi su češći u većim školama, a veličina škole je značajniji faktor od veličine mjesta u kome se nalazi neka škola. Vandalizam je rijediji kao pojava u školama, gdje postoji dobra saradnja sa sredinom u kojoj škola egzistira. Vandalizmu su više izložene srednje škole (od osnovnih), one sa zastarjelom opremom, škole u kojima radi osoblje niskog morala, sa nezadovoljnim učenicima kojima je škola izrazito dosadna. U neproblematičnim školama odnosi među učiteljima su bili manje formalni, veza sa školom je bila tješnja, prema učenicima se nastavnici nisu ponašali autoritarno, ocjene im nisu bile disciplinsko sredstvo, roditelji su podržavali disciplinu u školi itd. Te škole su bile u pravilu bolje održavane, imale su lijep izgled i bile su locirane u prijatnijem okruženju. U njima je bilo vrlo malo ličnog nasilja.

Spomenuli smo ranije, da se vandalizam javlja i u seoskim sredinama. Njegovi pojavni oblici su nešto drugačiji, kao i objekti koji su na raspolaganju vandalima. Donnermeyer i Phillips (1982) u svom istraživanju navode slijedeće karakteristične primjere seoskog vandalizma:

- Uništavanje ili oštećivanje poštanskih sandučića;
- Razbijanje prozora na kući, garaži, štali itd.;

- Razbijanje prozora i prednjih svjetala na parkiranim automobilima;
- Uništavanje i oštećivanje vanjskih ukrasa za vrijeme praznika;
- Prskanje parkiranih automobila farbom ili gađanje u njih iz pištolja;
- Vožnja automobila (najčešće sa pogonom na četiri točka, kao što je džip) kroz kukuruzna ili žitna polja;
- Uništavanje i namjerno otvaranje ograda sa ciljem ispuštanja stoke iz dvorišta;
- Razbijanje vanjskih svjetala;
- Uništavanje saobraćajnih i drugih znakova uz cestu.

To svakako nisu svi oblici vandalizma koji se dešavaju na selu. Neki oblici su tipično američki (npr. pucanje u automobile iz pištolja). Vandalizam se dešava u naselju (selu) u kojem vandali žive. Dešavaju se tokom cijele godine, prije svega u jesen i na kraju sedmice. I kod seoskog vandalizma važe pravila, da ga čine prije svega muškarci, u grupi, posebno u pijanom stanju. Posebno su vandali napadali na imanja koja su bila blizu ceste (dostupnost), ili su bliže većem naseljenom mjestu.

Vandalizam nije vezan samo za posebna naselja, ali su neki oblici vandalizma vezani za neke događaje. Karakterističan oblik takvog vandalizma je tzv. nogometni huliganizam, čest u Engleskoj, ali i kod nas sve češći. Odlikuju ga dvije osobine (Dunning i sar., 1982):

- Vezan je prije svega za muškarce i
- Muškarci, nogometni huligani koriste utakmice za ispoljavanje agresije i izražavanje tzv. »agresivne muškosti«.

Utakmica se ovdje javlja ne kao sportski događaj, nego kao borba za prevlast između članova dviju grupa. Suprotstavljenost se takođe javlja na dvije ravni, na ravni same utakmice i na ravni »prodora na teritoriju« navijača

suprotne strane. Sve to se izražava na različite načine, od mahanja zastavama i vrištanja, do fizičkog sukoba i vandalskog uništavanja.

Pokušaji objašnjenja

Više teorija pokušava objasniti vandalizam. Te teorije su različite prirode i različite uopštenosti. Neke pokušavaju objasniti zašto se vandalizam javlja samo u nekim područjima, a druge o vandalizmu raspravljaju u širem društvenom kontekstu. Objašnjenja su često suprotna jedno drugom, ali se i dopunjuju. Pokušat ćemo ih pregledno prikazati.

Teorije koje su se u objašnjenju vandalizma usredotočile na područja gdje se vandalizam dešava, zasnivale su se na spoznaji, da nisu sva područja jednako izložena vandalskim napadima. Čini se, da su fizičke karakteristike okoline, oblik i vrsta zgrade (kuće), ili nekih površina, veoma bitni za pojavu vandalizma. Još je Jane Jacobs (po Webbu, 1982) isticala na postojanje granica između javnog i privatnog prostora, te ulozi samih stanovnika u čuvanju svoje okoline. Ovoj teoriji možemo slobodno pripisati tzv. ekološki determinizam, tj. poimanje, da je okolina nezavisna, a ponašanje zavisna varijabla. Po ovoj teoriji, vandalizam je stvar prilike, a ne objašnjava zašto se vandalizam javlja. Ova teorija je uglavnom ukazala na to, kako progmati vandalizam iz neke sredine u drugu ili da ga možda zamjene neki drugi oblici devijantnog ponašanja. Trba istaći, da je ova teorija prisutna u velikom broju istraživanja odnosa fizičke okoline i vandalizma.

Webb (1982) misli, da je korak naprijed u istraživanju ove pojave, kada se vandalizam proučava s aspekta prilike ili povoljnog trenutka. U ovom pristupu se razmatra, ne samo procjena vandala hoće li biti opažen, nego i njegova procjena posljedica nekog vandalskog čina. Newmanov naglasak na teritorijalnost, zamjenjuje se procjenom učinioca vandalskog djela, njegovom procjenom posredovanja i mogućim posljedicama. Pojam prilike ili povoljnog trenutka, daje

mogućnost proučavanja vandalizma i prirode branjenog prostora.

Ako je mogućnost bježanja sa nekog mjesta veća, veća je mogućnost za vandalizam. Činjenica je (Webb, 1982), da vandali koji se poznaju radije učestvuju u nekom činu na teritoriji koju dobro poznaju, kako fizički, tako i socijalno.

Slična po prirodi, tj. isticanjem značaja fizičke sredine, tj. u odnosu na izbor meta vandalizma, je Allenova i Greenbergerjeva (1978) estetska teorija vandalizma. Ona polazi od toga, da je za vandale sam čin uništavanja prijatan sam po sebi. Često je vandalizam za omladince šala, zabava, neko »uništavajuće stvaralaštvo«. Uništavanje bi bilo prijatno, jer u sebi sadrži karakteristike estetskog iskustva. Varijable, povezane sa izgledom objekta (npr. zamršenost), koji određuju užitak, proizilazeći iz društveno promjenljive interakcije s njim, može odrediti zadovoljstvo koje proizilazi iz vandalizma. Ovu pojavu je moguće objasniti s Berlynejevom teorijom odnosa između hedonskih vrijednosti podražaja (užitkom) i uzbuđenosti. Izgled okoline (s time takođe uzbuđenost i preko nje užitak) je neposredno zavisian od slijedećih činilaca:

- Uporedne varijable, kao što su zamršenost, novost, skladnost i očekivanost;
- Psihofizičke osobine, kao što su veličina, boja i intenzitet, te
- Uređenje uzoraka podražajnih elemenata.

Radi svojih fizičkih karakteristika ljudima će se nekada neki objekt učiniti zanimljiv, lijep ili ružan. Ponekad neki objekt ili okolina svojim promjenama postaju ljepši, zanimljiviji, ali ne na društveno poželjan način. Vandal npr. traži u okolini objekt, za koji misli, da će se razbiti na najprivlačniji način, i da će nakon uništavanja izgledati mnogo zanimljivije, privlačnije, nego što je bio.

Teorija ima jake i slabe strane. Kao prvo, izgled nekih objekata u okolini, očekivani užitak tokom vandalskog čina, kao i očekivani izgled objekta nakon vandalskog čina, mogu djelovati uzbuđujuće, odnosno, kao uzročnici vandalizma.

Slabija varijanta ove teorije pak znači, da estetske varijable povezane s objektom, služe kao znak raspoznavanja, koji određuju izbor među mnogobrojnim ciljevima.

Kao i prethodne, ni ova teorija ne polazi od društvenih korjena vandalizma, ali objašnjava u okviru slabije varijante – izbor meta vandalskog djela. Niti jedna do sada pomenuta teorija nije pokušala objasniti činjenice, da nisu svi ljudi vandali ili odgovoriti na pitanje, zašto neki jesu?

Alen i Greenberger (1980) su nastavili svoje razmišljanje sa hipotezom, da smanjena informiranost i kontrola nad okolinom u određenim uvjetima pobuđuje vandalizam kao sredstvo ponovnog uspostavljanja nadzora, pri čemu estetski kvaliteti mogu određivati nivo tog nadzora. Kada pojedinac gubi nadzor, odnosno, kada mu se to čini, pokušat će promijeniti fizičku okolinu, kada na društvenu ne može utjecati ili su ti utjecaji bezuspješni. Te promjene se mogu odvijati na društveno prihvatljiv način ili se uspostavljaju određenim drugim mjerama, npr. s uništavanjem.

Uništavanje bi bilo prijatno, što izaziva kod pojedinca prijatna osjećanja, što mu daje osjećaj većeg nadzora. Sa ovom teorijom je učinjen značajan pomak razumjevanju vandalizma, kao društvene pojave sui generis, koje će svoj napredak doživjeti zasnovan na teoriji **izjednačenosti**, (Fisher i Baron, 1982).

Prema toj teoriji:

- Kod ljudi postoji opća težnja ka jednakosti u međusobnim odnosima i u odnosima sa društvom;
- Nejednakost u društvu uzrokuje tugu i bijes, koja motivira pojedinca ili grupu ka ponovnom uspostavljanju jednakosti (tj. ka promjeni objektivnog stanja) ili ka dostizanju psihološke jednakosti (tj. ka drugačijoj spoznaji jednakosti zasnovanoj na promjenjenim ubjeđenjima). Vandalizam bi bio posljedica nejednakosti različitog porijekla koji nastaje kao pokušaj izjednačavanja, kao odgovor na spoznaju kršenja jedne vrste pravila (npr. norme pravde u društvenim odnosima), sa kršenjem drugih pravila (npr.

uništavanje tuđe imovine). Model izjednačenosti vidi vandalizam kao oblik devijacije u društvenom sistemu i kao otpor protiv tog sistema, oblik ponašanja koji odbacuje osnovne pravce i dominantne vrijednosti.

Koliko su nejednakost i kontrola sredine nužni uvjeti za pojavu vandalizma, postoji takođe niz drugih uvjeta. Među njima su prije svega stanje fizičke otpornosti okoline, znaci slabog održavanja, znaci pripadnosti, odnosno vlasništva, simbolične vrijednosti sredine, karakteristike ugrožene grupe i vandalske skupine. Posljedice vandalizma uključuju obim obnove stvarne ili psihološke jednakosti, količinu nadzora i značenje koje mu daje društvena zajednica. Sa društveog aspekta rezultati govore o strahu pred ponavljanjem vandalizma, značaj koji se pripisuje vandalizmu i protivvandalske mjere. Iako se vandalizmom obnavlja saznanje o jednakosti, to za vandala i za društvo ima različite dugoročne posljedice.

Možemo reći, da je cijeli model jedan od rijetkih, koji omogućava analizu vandalizma, sa aspekta pojedinca, društva, uvažavajući takođe zapletene odnose među karakteristikama fizičke i društvene sredine.

Protivvandalske mjere

U odnosu na raširenost i različitost pojava oblika vandalizma, imamo različite vrste mjera za njegovo spriječavanje. Najgrublje ih možemo svrstati u dvije skupine:

- Mjere, za potpuno ukidanje vandalizma u društvu;
- Mjere, za uklanjanje vandalizma iz pojedinih područja, užeg ili šireg okruženja.

Kako još uvijek nisu definirani razlozi pojave vandalizma, prvu grupu mjera ćemo teško realizirati, dok ćemo u okviru druge grupe mjera u borbi protiv vandalizma, postići neki uspjeh.

Hope (1982) misli, da se protiv vandalizma možemo boriti na slijedeća tri načina:

1. Društvenim spriječavanjem, tj. djelovanjem protiv motivacije pojedinca da participira u vandalizmu;
2. Zakonodavnim spriječavanjem, tj. povećanjem (ili možda smanjenjem) zakonskih kazni protiv vandala;
3. Smanjenjem mogućnosti, odnosno promjenom okoline u kojoj se dešava vandalizam, te da povećamo rizik vandalu, da će biti uhvaćen.

Van Dijk i saradnici (1982), vide mogućnost spriječavanja vandalizma sličnim mjerama: sanacija meta vandalskih napada, represija, oblikovanje većih mogućnosti za omladinu i njihovo veće angažovanje u sve aktivnosti sredine u kojoj žive i rade.

Vidimo, da se sa jedne strane polazi od fizičke okoline, a sa druge strane se uzima u obzir društvena sredina i pojedinac. Što se tiče fizičke sredine, protivmjere su usmjerene u onemogućavanje vandalizma u nekoj sredini (osim kod gradnje igrališta koja su moguće mete vandalima, ali i sredina gdje će provoditi slobodno vrijeme. Neke mjere proizilaze iz pomenutih teorija vandalizma. Po estetskoj teoriji vandalizma, morali bi oblokovati okolinu tako, da različiti oblici uništavanja nude vandalima što manje užitka. Mjere proizilaze iz utjecaja koji ima izgled okoline na želje pojedinca, da bi ga promjenili takođe na društveno neprihvatljiv način. Kada npr. neki previše jednostavan objekt stoji u zamršenoj sredini, pojedinac, vandal će ga pokušati promjeniti u pravcu veće zamršenosti (npr. tako da ga razbije).

Svakako, metu vandalizma je moguće popraviti. Ipak, popravka može imati različite posljedice, kao npr:

- Vandalizam će se premjestiti na slabije, manje otporne objekte;
- Popravljen meta može značiti novi izazov za vandala, za njihovu kontrolu okoline, te se još više trude da je do kraja unište.

Opravka mete je smisljena onda, kada ona nije najčešći cilj vandala, nego kada na njoj šteta nastane slučajno, kao rezultat neke druge djelatnosti, npr. igra s loptom ili jednostavno radi upotrebe.

Izbor građe, koja daje manje užitka pri uništavanju je možda još više učinkovita u prevenciji vandalizma. Allen i Greenberger (1978) navode, da najviše užitka tokom uništavanja daju slijedeći materijali: ogledalo, ravno staklo, crijep, drvo i metal.

Značajna protivmjera vandalizmu je, hitna opravka svih oštećenja na nekom objektu. Poznata izreka »vandalizam privlači vandalizam« se pokazala istinitom.

Kuća na kojoj je nekoliko prozora razbijeno, prije će ostati bez ijednog čitavog prozora, nego ona koja nema razbijenih stakala. Zagađena i oštećena okolina, kao da šalje poruku, da je vandalizam na tom području dozvoljen. Suprotnu poruku šalje održavana i lijepo uređena okolina, čime se ukazuje na veću povezanost stanara te sredine. Spomenimo ovdje istraživanje Zimbarda (1969), kada je opazio odnos vandala prema napuštenim automobilima. Znači zapuštenosti (npr. odstranjene tablice, otvorena hauba motora, vrata prtljažnika, odstranjene gume itd.) ukazuju vandalima, da im je auto na raspolaganju.

Uživanje u vandalizmu će biti manje onda, kada vandali ne vide u punoj mjeri sam postupak uništavanja i njegovih posljedica (prema estetskoj teoriji vandalizma), što postizemo npr. time, da sam objekat nije osvijetljen, ali je jako osvijetljena njegova okolina.

Neke mjere za prevenciju vandalizma proizilaze iz Newmanove teorije branjivog prostora. Razgraničenje teritorije, pretvaranje javnih površina u poljane sa ogradama oko objekata (npr. živa ograda, živice), odnosno prisustvo znakova upotrebe (npr. klupe za sjedenje, motke za sušenje veša itd), kao i veća preglednost i mogućnost nadzora su takve mjere.

Spominjali smo takođe značaj mogućnosti bježanja sa mjesta vandalskih aktivnosti. Tamo gdje je mala mogućnost neopaženog napuštanja mjesta vandalizma, bit će manje vandalskih aktivnosti.

Što se tiče zakonskih mjera i mjera prisile, iste imaju sličan učinak kao i prethodne (npr. snažan policijski nadzor u području gdje postoji, djeluje preventivno. Ove mjere sežu i u područje odgoja pojedinaca (npr. alternativne kazne, kao što je popravka nastale štete itd). Ipak su vjerovatno najznačajnije one mjere, koje se odnose na promjene određenih društvenih odnosa, veće uključenje mladih u društvena zbivanja, u oblikovanje boljih odnosa u sredini. Često je stavljan manji akcenat na ove mjere iz jednostavnog razloga, jer je vandalizmu najčešće bilo izložena fizička sredina, a probleme su rješavali stručnjaci za uređenje okoline. Takođe su rješenja tražili u promjeni okoline, a ne u pravim razlozima vandalizma. U tom pravcu treba da idu buduća istraživanja fenomena vandalizma.

LITERATURA

1. Allen V. L. Greenberger D.B. (1978), *An Aesthetic Theory of Vandalism, Crime & Delinquency*, 24,3, 309-321;
2. Allen V.L., Greenberger D.B. (1980). *Destruction and Perceived Control*. V: Baum A., Singer J.E. (Eds.) *Advances in Environmental Psychology*, Vol. 2, Hillsdale: LEA;
3. Becker F.D. (1977). *Housing Messages*. Stroudsburg: Dovvden;
4. Casserly M.D. et al. (1980). *School Vandalism*, Toronto: Lexington Books;
5. Clark R.D. (1971). *Group-Induced Shift Toward Risk*, *Psychological Bulletin*, 76, 4, 251-270;
6. Cohen S. (1971). *Directions for Research on Adolescent Group Violence and Vandalism*. *British Journal of Criminology*, 9, 319-340;
7. Cohen S. (1984). *Sociological Approaches to Vandalism*. V: Levi-Leboyer C. (Ed.). *Vandalism*, Amsterdam: North Holland, 51-61;
8. DeGruchy G.F., Hansford G.J. (1980). *An Environmental and Architectural Investigation of the Crimes of Burglary and*

- Vandalism in four Commercial Sub-Centres in Brisbane. *M-E Systems*, 10, 3-4, 2036;
9. Donnermeyer J.F., Phillips G.H. (1984). Vandalism and the Impact on the Rural Victim: The Case of the United States, V: Levi-Leboyer C. (Ed.). *Vandalism*, Amsterdam: North Holland, 149-160;
 10. Dunning E.G. et al. (1982). The Social Roots of Football Hooligan Violence, *Leisure Studies*, 1, 139-156;
 11. Fisher J.D., Baron R.M. (1982). An Equity-Based Model of Vandalism. *Population and Environment*, 5, 3, 182-200;
 12. Hope T.J. (1984) Preventing Vandalism: Lessons from an Action Research Project. V: Levi-Leboyer C. (Ed.). *Vandalism*, Amsterdam: North Holland, 335-343;
 13. Mawby R. (1984). Vandalism and Public Perceptions of Vandalism in Contrasting Residential Areas. V: Levi-Leboyer C. (Ed.). *Vandalism*, Amsterdam: North Holland, 235- 246;
 14. Reade E. (1984). Vandalism: is household movement a substitute for social control. V: Levi-Leboyer C. (Ed.). *Vandalism*, Amsterdam: North Holland, 133-148;
 15. Neuvman O. ((1972). *Defensible Space*, London: Architectural Press;
 16. Roos H.E. (1984). Vandalism as a Social Problem. V: Levi-Leboyer C. (Ed.). *Vandalism*, Amsterdam: North Holland, 119-132;
 17. Van Dijk B., van Soomeren P., VValop M. (1984). Vandalism in Amsterdam, V: Levi-Leboyer C. (Ed.). *Vandalism*, Amsterdam: North Holland, 319- 334;
 18. Van Vliet W. (1984). Vandalism: An Assessment and Agenda. V: Levi-Leboyer C. (Ed.). *Vandalism*, Amsterdam: North Holland, 13-36;
 19. Wawrzynski J.K. (1984). Vandalism in residential areas in England: Oldham case study. V: Levi-Leboyer C. (Ed.). *Vandalism*, Amsterdam: North Holland, 283- 294;
 20. Webb B. (1984). Is there a place for vandalism?. V: Levi-Leboyer C. (Ed.). *Vandalism*, Amsterdam: North Holland, 175- 187;
 21. Zeisel J. (1974) Designing out Unintentional School Property Damage. V: Carson D.H. (Ed.). *Man-Environment Interactions*. Stroudsburg: Dordrecht;
 22. Zimbardo P.G. (1969), *The Human Choice: Individuation*,

Reason, and Order versus Deindividuation, Impulse, and Chaos.
V: Arnold W.J., Levine D. (Eds.). Nebraska Symposium on
Motivation, Lincoln: University of Nebraska Press;